

در پی پیروزی ائتلاف آمریکا و انگلیس در جنگ با حکومت سابق عراق و سرنگونی رژیم دیکتاتوری صدام، دریچه‌های تازه‌ای از فرصت‌های تجاری و ترانزیتی در این حوزه استراتژیک برای ایران گشوده شده است. این فرصت‌های بالقوه بویژه در بخش ترانزیت کالا، در صورت درایت مسئولان کشور و فعال شدن سیاست خارجی در جهت منافع ملی کشور، می‌تواند نقش استراتژیک ایران را در منطقه حساس خلیج فارس بیش از پیش افزایش دهد.

در این نوشتار ابتدا وضع اقتصادی عراق از زمان به قدرت رسیدن صدام و حاکم شدن رژیم بعث تا زمان سرنگونی این حکومت مورد بررسی قرار می‌گیرد و در ادامه ویژگی‌های حمل و نقل این کشور و جایگاه بندر امام خمینی در توسعه تجارت و ترانزیت کالا در این حوزه معرفی می‌شود.

فرصت‌های تازه فراروی ایران در زمینه بازرگانی و ترانزیت کالا پس از تغییر حکومت عراق

محمدرضا فرزنانگان

وضع اقتصادی عراق

حدود یک میلیون بشکه نفت در روز از حوزه‌های شمالی کرکوک در کردستان عراق به دست می‌آید و بقیه آن بیشتر در منطقه جنوبی و شیعه‌نشین «رمیله» تولید می‌شود.

اما پرسش مهم این است که وضع کنونی اقتصاد عراق چگونه است؟

رژیم صدام حسین برای اقتصاد عراق همچون دیگر بخشها، مصیبت بار بوده است. سیستم آماری عراق وضع اسفباری دارد؛ هیچ یک از سازمانهای عمده بین‌المللی جز یک رشته برآوردها که بر پایه آمار و ارقام غیررسمی انجام شده است، در طول دهه گذشته اطلاعات قابل اتکایی از اقتصاد عراق تهیه نکرده است.

در دهه‌های اخیر، عراق سخت به تولید نفت وابسته بود. نفت در زمانهایی که به علت جنگ یا تحریم محدودیتی نداشت، حداکثر حدود ۳ میلیون بشکه در روز بود یا به عبارتی تقریباً یک میلیارد بشکه در سال. این میزان تولید تا اواخر دهه ۱۹۷۰ حدود نیمی از تولید ناخالص داخلی عراق را تشکیل می‌داد و بالاترین میزان درآمد سرانه این کشور در سال ۱۹۷۹ حدود ۹۰۰۰ دلار آمریکا به قیمت‌های سال ۲۰۰۲ بود.

از سال ۱۹۷۹ که صدام حسین مستقیماً قدرت را در عراق به دست گرفت، این کشور با یکی از اسفبارترین دوره‌های اقتصادی در تاریخ معاصر خود روبرو شد، به گونه‌ای که درآمد سرانه آن در سال ۲۰۰۱ به میزان ۱۰۰۰ تا ۱۲۰۰ دلار سقوط کرد.^۱ این ارقام بازگو کننده آن است که در طول ۲۳ سال گذشته که صدام بر اریکه قدرت بوده،

در این بخش، توجه به وضع نظامی عراق، در بررسی موقعیت جاری اقتصادی این کشور، از دارایی مهم عراق یعنی ذخایر نفتی آن آغاز می‌کنیم.

کارشناسان نفتی بر این باورند که عراق دارای ذخایر عظیم نفتی است. برآوردها نشان می‌دهد که این کشور حدود ۱۰ درصد از ذخایر اثبات شده نفتی جهان را در بر دارد.

نتایج یک بررسی تحقیقاتی توسط اداره انرژی آمریکا که اوایل سال ۲۰۰۲ انجام گرفته، به این شرح اعلام شده است:

«عراق در بردارنده ۱۱۲ میلیارد بشکه ذخایر اثبات شده نفت خام، دومین کشور در سطح جهان (پس از عربستان) و حدود ۲۲۰ میلیارد بشکه ذخایر احتمالی و برآوردی نفت خام است. ذخایر واقعی عراق، احتمالاً بیشتر از این ارقام است و به هر حال بسیاری از ذخایر و حوزه‌های نفتی این کشور در طول سالهای جنگ و تحریم، کشف نشده است. برای مثال می‌توان از حوزه‌های نفتی عظیم در صحرای جنوب غربی این کشور یاد کرد که تاکنون دست نخورده باقی مانده است».^۱

ذخایر نفتی عراق توانایی پوشش واردات جاری نفت خام آمریکا را برای مدت یک قرن دارد.^۲

میانگین تولید نفت عراق در سالهای ۲۰۰۰ و ۲۰۰۱ حدود ۲/۵ میلیون بشکه در روز بود.

استانداردهای زندگی در اقتصاد عراق تا حدود ۹۰ درصد پایین آمده است.

نخستین مرحله از سقوط اقتصادی این کشور در طول جنگ با ایران (۱۹۸۸-۱۹۸۰) و دومین مرحله آن در طول جنگ اول خلیج فارس و به دنبال تحریمهای آمریکا رخ داد. جنگ ایران و عراق تأثیر فاحشی بر اقتصاد این کشور داشت. جنگ، بخش عظیمی از سرمایه فیزیکی عراق را نابود کرد و پیامد آن، کاهش تولید نفت و صادرات آن و ته کشیدن داراییهای خارجی و ذخایر ارزی این کشور بود.

کامران مفید، کل هزینه تحمیل شده بر عراق را معادل ۴۵۰ میلیارد دلار (به قیمت جاری) که تقریباً برابر ۸ سال تولید ناخالص داخلی عراق در آن زمان بوده است برآورد می کند.^۴

نخستین جنگ خلیج فارس و اعمال تحریمها، ضربه دیگری بر این کشور وارد کرد. جنگ با کویت حدود ۲۳۰ میلیارد دلار از زیرساختهای این کشور را نابود کرد.^۵

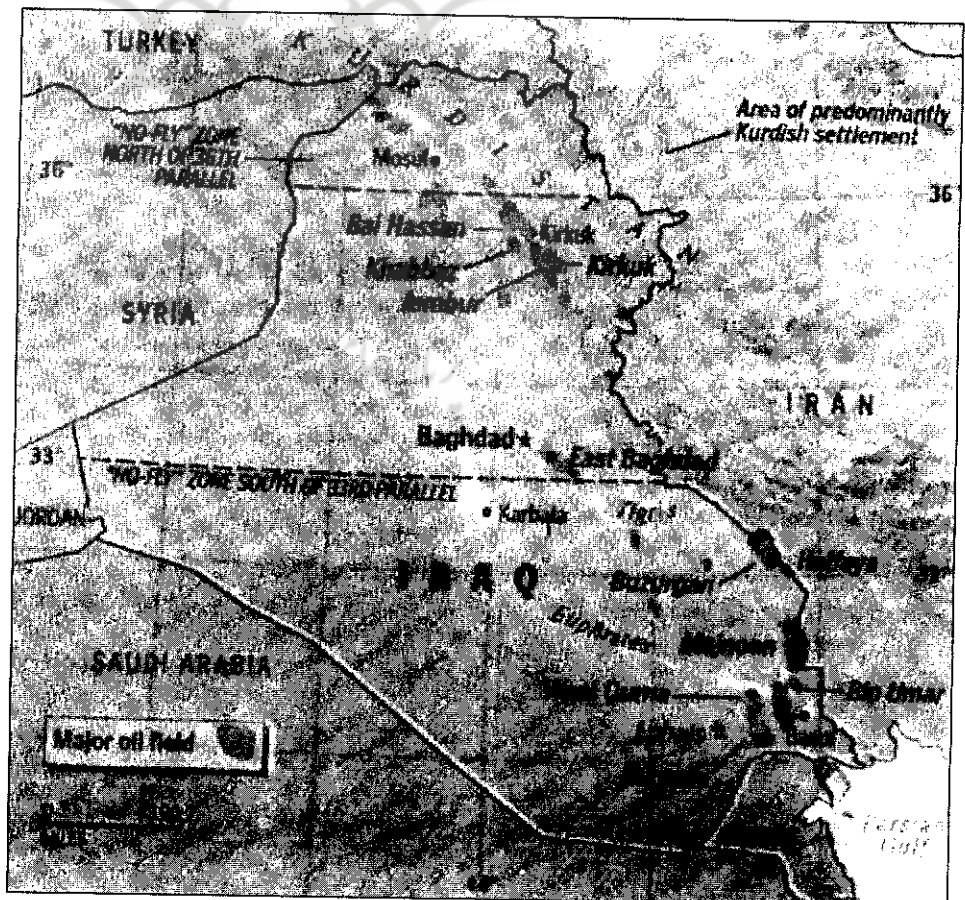
تحریمهای سازمان ملل از سال ۱۹۹۱ اقتصاد

این کشور را سخت زیر فشار قرار داد اما با وجود این تحریمها، میانگین تولید نفت در طول دوره ۲۰۰۲-۱۹۹۱، ۱/۴ میلیون بشکه در روز بود. با فرض اینکه عراق توانایی تولید ۳ میلیون بشکه نفت در روز را در طول این دوره زمانی تحریم داشته است، کاهش درآمدهای آن از زمان جنگ اول خلیج فارس حدود ۱۵۰ میلیارد دلار بوده است. هرچند آمار و ارقام قابل اتکالی در مورد تولید ناخالص داخلی عراق وجود ندارد، ولی احتمالاً در دهه ۱۹۹۰ میانگین تولید ناخالص این کشور ۲۵ میلیارد دلار بوده است. این رقم نشان می دهد که تحریمها، درآمدهای نفتی عراق را تا حدود ۶ سال تولید ناخالص داخلی آن کشور کاهش داده و هزینه تحمیل شده بر اقتصاد عراق احتمالاً بیش از رقم مذکور بوده است.

بطور کلی، زیان جنگ و تحریمها در طول دوره حکمرانی صدام، معادل دو دهه از دست رفتن GDP، سرمایه و منابع انسانی و مالی بوده است. در تاریخ معاصر، چنین وضع اسفباری برای اقتصاد

○ با درایت مسئولان و فعال

کردن سیاست خارجی در جهت منافع ملی کشور، می توان از فرصتهای تجاری و ترانزیتی در چارچوب روابط با حکومت جدید عراق بهره برد و نقش استراتژیک ایران را در منطقه حساس خلیج فارس افزایش داد.

- ۱- اسکله ویژه کشتیهای فله و عمومی: ۲۵ اسکله به طول ۳۵۱۲ متر و عمق ۱۰ تا ۱۳ متر
- ۲- اسکله ویژه کشتیهای کانتینری: ۵ اسکله به طول ۱۰۳۷ متر و عمق ۱۰ تا ۱۵ متر
- ۳- اسکله ویژه کشتیهای حمل غله: ۲ اسکله به طول ۵۶ متر و عمق ۱۲ تا ۱۴ متر
- ۴- اسکله ویژه پهلوگیری بارها: ۱ اسکله به طول ۸۴۲ متر و عمق ۶ متر
- ۵- اسکلههای معروف به گلف اجنسی: ۱ اسکله به طول ۳۰۷ متر و عمق ۵ متر
- ۶- اسکلههای معروف به ترانس ترمینال: ۱ اسکله به طول ۷۵ متر و عمق ۴ متر
- ۷- اسکلههای مواد معدنی: ۱ اسکله به طول ۲۲۰ متر و عمق ۱۲ تا ۱۴ متر.

همچنین این بندر دارای ده میلیون و ۹۸۰ هزار متر مربع محوطه روبراز، ۲۸۷ هزار متر مربع انبار سرپوشیده، ۱۵۰ هزار متر مربع سیلو، ۹ میلیون و ۶۱۰ هزار متر مربع اراضی پشتیبانی و مجهز به همه وسایل تخلیه و بارگیری است.

هم اکنون بندر و تأسیسات اختصاصی واقع در منطقه عبارت است از: بندر صادرات نفتی ماهشهر، اسکلههای اختصاصی شرکت شیمیایی رازی، اسکلههای اختصاصی شرکت پتروشیمی امام، اسکله تجاری شرکت گلف اجنسی، اسکله تجاری شرکت ماریتام تکنیک، اسکلههای صیادی شیلات، لنگرگاههای شناورهای کوچک، کارگاههای ساخت شناورهای کوچک شرکت کشتی سازی جنوب و میلاد. همچنین خر مشهور آبادان که دو بندر تجاری مهم کشورمان محسوب می شود از بندر تابع بندر امام خمینی است.

ظرفیت فعلی بندر امام با توجه به تأسیسات زیربنایی و روئینایی آن ۳۰ میلیون تن کالا و به این شرح است: کالاهای عمومی: ۱۰ میلیون تن - کالاهای کانتینری: ۶ میلیون تن معادل چهار صد هزار تن ای-یو - کالاهای معدنی: ۵ میلیون تن - کالاهای فله (غلات و...): ۹ میلیون تن.

هر چند عواملی چون وقوع جنگ تحمیلی در آخر شهریور ۱۳۵۹، افتتاح و تجهیز بندر شهید رجایی از اوایل سال ۱۳۶۰ و اتصال راه آهن سراسری به بندر شهید رجایی - بافق، بندر عباس و

جایگاه بندر امام در توسعه نقش

منطقه ای ایران در عراق

تاریخچه

در میان بنادر تجاری ایران، بندر امام خمینی به تنهایی سالانه حدود نیمی از مبادلات غیر نفتی کشور را به خود اختصاص داده است و از این رو مهمترین و بزرگترین پایانه تجاری ایران به شمار می رود. این بندر که در سال ۱۳۱۷ هجری شمسی با ۲ پست اسکله به بهره برداری رسید، اینک با ۳۷ پست اسکله با طول بیش از ۷ کیلومتر، سالانه پذیرای صدها فروند کشتی اقیانوس پیماست.

همگام با پیشرفت در صنعت حمل و نقل و ساخت کشتیهای تخصصی، بندر امام نیز به انواع پایانه ها و امکانات پیشرفته مجهز شده است. از جمله این پایانه ها می توان به این موارد اشاره کرد: پایانه کانتینری - پایانه بودر آلومینیوم - پایانه وسیلوی ترانزیت غلات - پایانه کالاهای عمومی و متفرقه - پایانه سنگ معدن و پایانه و مخازن روغن.

بندر امام با بهره گیری از پیشرفته ترین و قدرتمندترین تجهیزات ویژه بندری و ساماندهی آن در قالب ناوگان تجهیزات خشکی و دریایی، کاملترین مجموعه خدمات بندری را در اختیار صاحبان کالا و کشتی قرار می دهد.

از ویژگیهای منحصر به فرد این بندر، برخورداری از یکصد کیلومتر راه آهن داخلی است که اسکله ها، انبارها و باراندازها را دربر گرفته و امکان حمل یکسره و مستقیم کالا بین کشتیها و مهمترین مراکز تجاری و صنعتی ایران و کشورهای همسایه را فراهم آورده است. این بندر در طول جغرافیایی ۴۹/۰۴ شرقی و عرض جغرافیایی ۲۵/۳۰ شمالی واقع شده و فاصله آن تا تهران با یک جاده آسفالت ۹۲۷ کیلومتر، تا اهواز ۱۸۵ کیلومتر و تا نزدیکترین فرودگاه ۴۵ کیلومتر است.

امکانات و ظرفیت بندر امام

این بندر دارای ۳۶ پست اسکله به شرح زیر

○ تاکنون حوزه های عظیم نفتی در صحرای جنوب غربی عراق دست نخورده باقی مانده است و ذخایر نفتی عراق می تواند نفت مورد نیاز آمریکا را برای یک قرن تأمین کند.

سرخس - مشهد موجب ترسیدن بندر امام به توان بالقوه خود شده است، لیکن با توجه به پایان یافتن جنگ تحمیلی، موقعیت مهم جغرافیایی و متصل بودن این بندر به شبکه راه آهن سراسری، شبکه جاده‌های کشور و شبکه راه‌های هوایی و تأمین تجهیزات تخلیه و بارگیری کالا در این بندر با اقدامهای زیر می‌توان به توان بالقوه بندر امام دست یافت:

● اعلام تعرفه‌های ترجیحی برای پذیرش کشتی و کالا در این بندر به نسبت دیگر بندرها از طرف همه سازمانهای ذیربط (سازمان بنادر کشتیرانی، راه آهن...)

● کوشش برای معرفی امکانات و موقعیت بندر به صاحبان کالا

● معرفی امکانات و موقعیت بندر به شرکتهای حمل و نقل بین‌المللی برای استفاده از بندر امام خمینی و مذاکره با آنها به منظور ترانشیپ از این بندر به دیگر بندرها در دهانه خلیج فارس

● مذاکره با دولت جدید عراق در زمینه حمل کالاهای وارداتی و صادراتی خود از مبدأ و به مقصد کشورهای آسیای جنوب شرقی، خاور دور و شمال افریقا از راه بندر امام خمینی به ویژه با توجه به ویرانی بندر بصره و ناکارایی بندر ام‌القصر و موقعیت مناسب بندر امام نسبت به بندر عقبه در اردن که عراق از مدت‌ها پیش از این بندر برای

مبادلات خود استفاده می‌کرده است.
موقعیت جغرافیایی و برتری بندر امام نسبت به بندر عقبه برای حمل کالاهای مورد نیاز عراق

نکات گفتنی در تحلیل هزینه ترانزیت بر پایه نمودار زیر به شرح زیر است:

۱- کرایه حمل از سنگاپور به بندر عقبه نسبت به سنگاپور به بندر امام با توجه به نوع کالا و... تنی ۳ تا ۵ دلار گرانتر است.

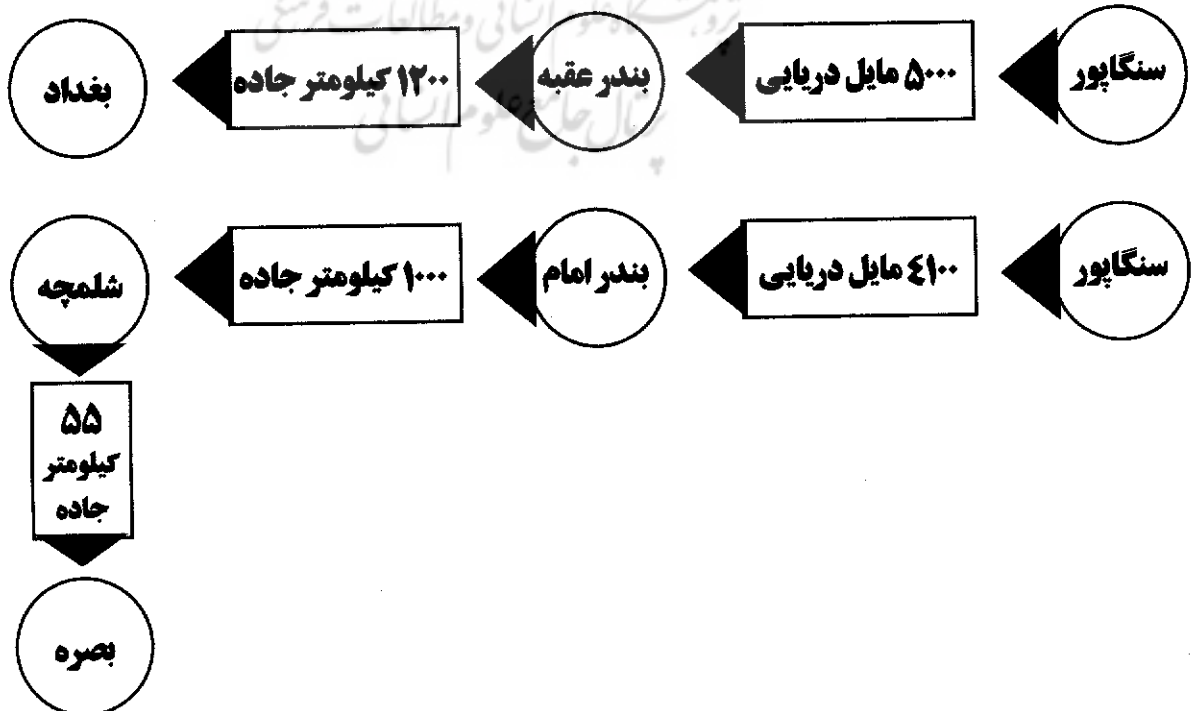
۲- بندر امام تا مرز عراق (شلمچه) ۱۰۰ کیلومتر فاصله دارد و از آنجا به شبکه راه آهن عراق متصل می‌شود، در صورتی که جاده‌ای که از بندر عقبه وارد عراق می‌شود به شبکه راه آهن متصل نیست و بیشتر از بیابان می‌گذرد.

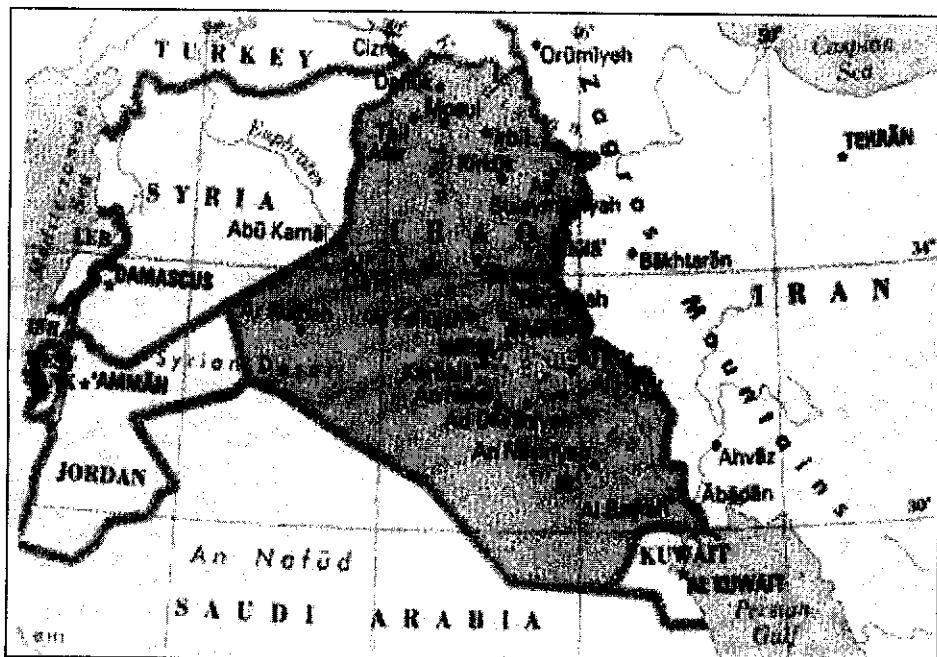
۳- کرایه حمل از بندر عقبه تا بغداد نسبت به کرایه حمل از بندر امام تا بغداد حدود ۶۰ درصد گرانتر است.

راهکارهای پیشنهادی در زمینه توسعه روابط اقتصادی با عراق

به دلایل امنیتی، سیاسی و اقتصادی، ایران باید با درایت کامل و بی‌اتلاف وقت، برای بهبود و ترمیم روابط اقتصادی با دولت جدید عراق، زمینه مشارکت ارگانهای دولتی و خصوصی را در

○ در طول ۲۳ سال گذشته که صدام در عراق حاکم بوده، استانداردهای زندگی در اقتصاد عراق تا ۹۰ درصد پایین آمده است. نخستین مرحله از سقوط اقتصادی عراق در طول جنگ با ایران و دومین مرحله آن در جنگ اول خلیج فارس رخ داده است.

○ زیان جنگ و تحریم هادر طول حکومت صدام، معادل دو دهه از دست رفتن تولید ناخالص ملی، سرمایه و منابع انسانی و مالی بوده است. در تاریخ معاصر، چنین وضع اسفباری برای اقتصاد یک کشور دیده نشده است.

سرنگونی صدام نیز می تواند جاری و ساری باشد.

زمینه های گسترش فعالیت در عراق
 ۱- ترانزیت، فروش و بازاریابی کالاهای مورد نیاز عراق که می تواند از طریق سازمانهای بین المللی و از کردیورهای ترانزیتی کشور انجام پذیرد.

۲- بازسازی اساسی روابط سیاسی با عراق و مشارکت فعال در پروژه های بازسازی عراق

۳- تلاش برای توسعه اقتصادی و فرهنگی استانهای همجوار عراق
 راهکارهای اجرایی داخلی
 در زمینه ترانزیت کالا به عراق موارد زیر می تواند مورد توجه قرار گیرد:

- ۱- تشکیل کمیته کارشناسی - عملیاتی متشکل از نمایندگان تام الاختیار نهادهای زیر:
  - نهاد ریاست جمهوری
  - وزارت راه و ترابری (سازمان بنادر و کشتیرانی، پایانه ها و حمل و نقل، راه آهن و گمرک)
  - وزارت نفت
  - وزارت بازرگانی
  - وزارت امور خارجه
  - وزارت امور اقتصادی و دارایی
  - نیروی انتظامی
  - انجمن شرکتهای حمل و نقل بین المللی

بازسازی عراق فراهم کند.

به هر حال در برابر اوضاع جدید منطقه، باید سناریوهای مختلف را مورد توجه قرار دهیم:

- ۱- اداره عراق توسط نیروهای ائتلاف
- ۲- اداره عراق توسط دولت موقت منتخب نیروهای ائتلاف
- ۳- ارتباط با مردم عراق به جای دولت جدید عراق

در سناریوی نخست، جدا از حساسیتهای داخلی در ارتباط با نیروهای ائتلاف به رهبری آمریکا، به احتمال بسیار ایالات متحده از ورود کشورهای دیگر که این کشور را در جنگ همراهی نکرده اند به طور کلی، و از ورود ایران به بازار عراق جلوگیری خواهد کرد. در صورت تحقق یافتن این سناریو نمی توان انتظار حضوری فعال را در عراق توسط کشورمان داشته باشیم.

در سناریوی دوم، بسته به سیاست خارجی ایران در برخورد با دولت موقت عراق و ساختار سیاسی آن و نفوذ احتمالی عناصر حامی استراتژی آمریکا، وضع ایران متغیر خواهد بود. به هر حال در این سناریو در صورت رعایت قواعد بازی از جانب طرفین، امکان نوعی همکاری متصور است.
 سناریوی سوم که در گذشته نیز در قالب بازارچه های مرزی تحقق یافته بود، پس از

■ بانک جهانی

■ صندوق بین المللی پول

■ سازمان بهداشت جهانی

■ سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد

■ بانک توسعه اسلامی

ایران به علت عضویت در سازمانهای مذکور باید به گونه‌ای فعال تلاش کند تا خود را به عنوان یکی از کشورهای کلیدی در آینده عراق مطرح کند.

در این میان ۲ راهکار زیر می‌تواند از سوی کمیته کارشناسی - عملیاتی پیشنهادی مورد توجه قرار گیرد:

۱- شناسایی کشورهای تأثیرگذار بر عراق اعم از کشورهای اسلامی و کشورهای اروپا و آسیای جنوبی و جنوب شرقی و برگزاری نشست‌هایی با نمایندگان این گروه از کشورها.

۲- برگزاری جلسه‌هایی با مسئولان سازمانهای بین المللی در مورد نقشی که از طریق ایران با توجه به همسایه بودن آن با عراق می‌توانند داشته باشند.

یادداشتها

1. www.eia.doe.gov/emeu/cabs/iraq.html
2. Nordhaus, William. "The Economic Consequences of a war with Iraq". NBER, 2002.
3. Ibid.
4. Mofid, Kamran. *The economic consequence of Gulf war*. Routledge. London 1990.
5. Alnasrawi, Abbas. *The economy of Iraq* Greenwood Press. West Port. CT. 1994.

این کمیته که در قالب ۲ بخش کارشناسی و عملیاتی انجام وظیفه خواهد کرد با تشکیل جلسه‌های منظم و دادن گزارشهای تحقیقاتی دقیق از وضع اقتصادی و سیاسی عراق، خوراک مناسبی برای بخش عملیاتی کمیته تهیه و امکان تصمیم‌گیری عقلانی و تأمین‌کننده منافع ملی را فراهم می‌کند.

۲- تقویت عوامل بخش خصوصی عراق از طریق دادن اعتبارات با بهره پایین به منظور خرید کالا از ایران

۳- برنامه‌ریزی راهبردی در بخش بندری و زنجیره ترانزیتی برای بازاریابی و هدایت محموله‌های تجاری از طریق سیستم ترانزیتی کشور به بازار عراق

۴- بررسی و ایجاد یک سیستم مناسب برای پوشش دادن خطرهای حمل کالا به عراق توسط ناوگان حمل و نقل کشور

۵- فعال کردن بخش خصوصی کشور برای حضور فعال در بازار عراق با دادن آخرین اطلاعات اقتصادی و سیاسی به آنها در قالب سایت اینترنتی ویژه، و برپایی همایشها و جلسه‌های منظم با بخش عملیاتی کمیته.

راهکارهای خارجی

ایران می‌تواند با همکاری سازمانهای بین المللی و کشورهای کمک‌کننده به عراق، در بازسازی این کشور نقش داشته باشد. سازمانهای زیر می‌توانند در بازسازی عراق نقش مهمی بازی کنند:

○ بندر امام خمینی معادل نیمی از مبادلات غیر نفتی کشورمان را به خود اختصاص داده و با ۳۷ اسکله به طول ۷ کیلومتر به انواع پایانه‌ها و امکانات پیشرفته مجهز است و ۳۰ میلیون تن کالا ظرفیت دارد.